

Анатолій МЕЛЬНИК

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФСЬКО- ОСВІТНІЙ ДУМЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Інтерпретація змісту грецького поняття «історія» в українській філософській традиції мало вивчена. У статті розглядаються основні тлумачення історії в українській освітньо-філософській думці ХІХ-го ст. Автор показує, що з другої половини ХІХ-го ст. в українській філософії історія починає розумітися як філософія історії та як синтез геополітичних, економічних, етнографічних, культурологічних та інших знань про життєдіяльність націй, що створюється згідно з певними філософськими настановами.

Тлумачення поняття «історія» має принципове методологічне значення в навчально-виховному процесі, що функціонує в середній та вищій школі. Сучасні вітчизняні і зарубіжні джерела свідчать, що його зміст належить до актуальних проблем філософії освіти, котра потребує ґрунтовних досліджень. Адже на питання «Що є історія?» у філософській та історичній літературі даються суперечливі відповіді. Історія розуміється то як оповідь, складена дослідником на основі застосування історичних методів [11], то — як розвиток суспільства, цивілізацій, народів тощо, або ж як наука про суспільне минуле [5, 255].

Подібні суперечності щодо визначень історії у філософсько-освітній літературі загалом поширені і впливають на тенденції викладання історії. Так, якщо історію вважати результатом вивчення істориком (в тому числі вчителем) історії згідно з його методами і світоглядом, то натрапляємо як на тавтологію («оповідач вивчає оповіді»), так і на зближення історії із визначенням мистецтва. Адже з часів «Метафізики» Аристотеля відомо, що лише мистецтво перебуває між світоглядом людини і процесом засвоєння нею конкретного матеріалу. Коли ж історію (оповідь) вважати розвитком суспільства, то це загалом хибно навіть у тому випадку, якщо історію розуміти як науку про розвиток суспільства. Недолік такого тлумачення історії полягає в тому, що розвиток властивий тільки організмам. Суспільство ж —

це неорганічна раціонально-упорядкована система життєдіяльності людей. Тому екстраполяція на суспільство поняття розвитку — метафора, яка у міфопоетичній формі виражає та впорядковує інформацію про суспільство.

Поняття «історія», отже, у філософсько-освітньому сенсі належить до проблемних. Даний факт стимулює вивчення умов, котрі визначили розбіжності в його тлумаченні насамперед в українській філософсько-освітній думці. Подібні дослідження поки що не проводились, через що автор цієї статті має на меті аналіз особливостей тлумачення змісту поняття «історія» в українській філософсько-освітній думці другої половини XIX-го століття. Реалізація даної мети спирається на антропологічно-екзистенційний підхід, що належить до провідних в українській філософії. Тобто автор рухається в методологічному річищі, представленому роботами В. Андрущенко, В. Беха, І. Бичка, В. Горського, П. Гнатенка, В. Кременя, В. Ляха, М. Михальченка, В. Табачковського та інших дослідників історії філософії та філософії освіти.

Очевидно, буде логічною констатація того факту, що у другій половині XIX ст. в Україні філософськи мислячі вчені і педагоги звернули увагу на недоліки «старої історії». Один із них вбачався в обмеженнях, що виникали внаслідок зосередження уваги авторів різних «історій» на подіях державного та міждержавного життя на географічно визначених територіях. Така історія набувала форми переказів про життя населення певної ділянки землі, де повторюються нібито одні і ті ж події. Описувалися війни, державно-політичні акти, звичаєвість (мораль) тощо. Факти в межах географічно локалізованої історії, підкреслював М. Драгоманов, завжди «різняться розміром і складністю, а не сутністю» [3, 83].

Інший недолік «старої історії» вбачався в тому, що події розглядалися лише в лінійно-хронологічній інтерпретації. Навіть коли Д. Бантиш-Каменський, наприклад, писав «Історію Малої Росії» (а це вже перша половина XIX ст.), то в методологічному плані його турбували не питання достовірності змісту, а винайдення схеми послідовного переказу фактів, уривків, почерпнутих із документів і матеріалів [2, 23]. Головний же недолік «старої історії» українські мислителі другої половини XIX ст. вбачали в некритичності та церковності. «Не тільки історія і філософія, які б не були вони у нас в тодішніх розумових сутінках, писав про вчених XVII — XVIII ст. п. Куліш, але навіть математичні й фізичні науки, в котрих відзначився знаменитий відступник наш Мелетій Смотрицький, зобов'язані були підпорядковуватися вченню церкви» [9, 112].

Звичайно, механічна систематизація фактів на основі літочислення відіграла і продовжує відігравати значну роль у пізнанні та філософському осмисленні життєдіяльності народів і людства. Проте, хоча цей підхід і був в Україні основним у розумінні історії до першої половини XI ст., він став сумнівним із другої половини цього ж століття. Хронописання, на думку М. Костомарова, «придатне для шкільного вивчення подій билинної історії» [5, 330]. Адже і тепер, якщо брати філософсько-освітній пласт, історія у школах представлена «блоком» викладених лінійно-хронологічно фактів і легенд.

Але зауважимо, що й сам М. Костомаров до другої половини XIX ст. тримався суто хронологічного підходу, поєднаного із провіденційністю. Виразно це представлено його твором «Закон Божий, або Книги битія українського народу». Написана в кінці 40-х років XIX ст., ця праця, по суті, виражала тогочасне філософське розуміння історії провідниками та прибічниками Кирило-Мефодієвського товариства — М. Гулака, В. Білозерського, П. Куліша, Т. Шевченка тощо. Філософсько-освітній погляд на історію в «Книгах битія» має форми оповіді про виникнення, падіння та «воскресіння» народів, в тому числі й українського. Авторіві ж даної оповіді про це стало нібито відомо із переданого Богом пророкам і об'явленого ними божественного задуму. Такий задум включав як відступ, так і повернення народів до життя за релігійними заповідями.

Але від середини XIX ст. в Україні, як і в інших європейських країнах, відбувається перехід досліджень буття людей та використання їх результатів у системі освіти на нові філософсько-методологічні підстави. Згідно з теперішньою класифікацією історико-філософських досліджень та філософсько-освітніх парадигм, це був «посткласичний» період філософії Модерну (Нового часу), що завершився, зрештою, лише у 80-х роках XX ст. Посткласицизм у філософсько-освітньому розумінні історії, на наш погляд, почався в Україні із творів П. Куліша. Насамперед, це проявилось в його тлумаченні історії як науки, котра утворює світоглядну основу раціонально обгрунтованої особистої та національної свободи.

Розумна свобода, на думку П. Куліша, можлива через історичну освіту, що дає знання про минулу діяльність. Така свобода поєднує самосвідомість і вибір, здійснюваний особою чи народом завдяки пізнанню пройденого шляху. «Поки тяжіє над нами нерозуміння нашого пройденого, в найширшому смислі цього слова, до тих пір ми не можемо діяти вільно (а це значить — з повною самосвідомістю) в теперішньому і, в деякому смислі, позбавлені майбутнього, — писав П. Куліш у своєму «Попередженні» до праці «Історія воз'єднання Русі», — так як воно виробляється теперішністю. Поки не виясниться для нас пройдений вже нами шлях, до тих пір ми — раби, позбавлені самосвідомості (в чому, власне, і полягає рабство); до тих пір ми не відаємо, що і як нам робити; отже, будучність свою передаємо влаштувати комусь другому».

Інший момент, який дозволяє вважати П. Куліша засновником нового філософсько-освітнього розуміння історії, полягає в тому, що тлумачення історії як запоруки свободи, спирається у нього на якісно нову, порівняно зі «старою історією», методологічну основу. Посткласична зарубіжна й українська філософія XIX ст. виробляла її спочатку на ґрунті геополітики. Проявилось це в тому, що проблеми свободи пов'язуються П. Кулішем із освоєнням територій, пов'язаних не природно-географічними (стан земельних угідь, зміни клімату, звуження обсягу об'єктів полювання тощо, чим зумовлювалася міграція людей), а тільки державно-політичними обставинами. Так, аналізуючи процеси в Україні XV — XVIII ст., П. Куліш підкреслює, що там, де українська територія була густіше заселена, — встановлювалося панство і нево-

ля, а де залишалася «пустош», — існував простір для життя «без пана і холопа». Туди мігрувало населення для вільного суспільного існування [8, 159].

Геополітичний погляд на людство, як свідчить західноєвропейська (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.) й українська (П. Куліш, О. Єфіменко, М. Зібер, С. Подолинський та ін.) філософсько-освітня думка, підводив до з'ясування соціокультурних відмінностей народів та джерел їхніх багатств. Таке джерело почали вбачати в економіці, включати у зміст поняття історії (оповіді) аналіз подій суспільного буття з урахуванням економічного детермінізму [7, 13]. «...Економічні міркування», — підкреслював П. Куліш, який тривалий час працював учителем і був ґрунтовним дослідником українсько-польських відносин XVII ст., — «сильніше всякої думки говорять серцю більшості» [8, 68].

Неповноцінність історії попередніх століть у зв'язку з цим вбачається українською філософсько-освітньою думкою в тому, що історики керувалися лише принципами права і державної політики. Для вчених другої половини XIX ст. це означало, що на робочих столах попередників ніколи «не лежали і не могли лежати основоположення політичної економії» [8, 392]. Саме вона, висловлювався П. Куліш, «відкриває в наш час нову прийдешність людству», а через нерозуміння економічного чинника історикам і політикам України, зокрема XVII ст., не вистачало «деяких аксіом Кене чи Адама Сміта, щоб їхні промови набули зворот філософський» [8, 392].

Екзистенційно-гуманістичний, геополітичний, економіко-політичний аналіз подій життєдіяльності людей потребували не церковно-богословської оповіді про «гріхопадіння» людства, а філософськи обґрунтованої доказовості. Підкреслюючи це, В. Антонович зазначав, що існує два види історії — наукова і ненаукова. Наукова історія спирається на філософію і прийняті в науці методики. Отже, наукова історія систематизує «докази позитивні, фактичні, представлені людьми вповні усвідомлюючими в собі і других узвичаєну («нравственную») людську достойність. Проїшов незворотно золотий час, — констатував мислитель, — коли діалектично хитросплетені софізми приймали за наукові докази» [1, 80].

Посиленням уваги до філософськи й науково обґрунтованої «фактичності» справа не обмежилася. Специфіка геополітичного й економіко-політичного розуміння народів вимагала від учителів і учнів переконливіших знань, ніж ті, що пропонувала «стара історія». Нові знання давали дослідження природи людини, етносів, їхньої культури і т. д. Наукова історія в Україні, котра поволі поширювалася в системі освіти, почала враховувати елементи і результати антропологічних і культурологічних досліджень, велику вагу надавати психології, пізнанню «внутрішнього» буття народів, властивій йому соціальної структури, відношенням між її частинами й елементами. Заодно наукова історія в Україні починає включати в себе й соціологічний аналіз національних суспільств, що було надзвичайно важливо як для освіти, так і в плані національного самопізнання.

Отже, філософсько-освітнє переосмислення поняття історії з другої половини XIX ст. радикально трансформує свій зміст. Під історією тепер

починають розуміти інтегративну науку, що філософськи синтезує дослідження антропології, культури, економіки, геополітичного становища, соціальної структури та організації націй. Все це створювало невідомі вчителям історії минулих віків підстави для висвітлення життя народів у світі. Якщо «стара» легендарно-літописна історія, зазначав М. Драгоманов, зображувала окремі події існування людей переважно у географічно-хронологічних формах [4, 79], наполягала на особистій вірі в очевидну фактичність й документальність [4, 24], то з другої половини XIX ст. увага прикута до створення «реальних образів» (М. Драгоманов) або «картин життя» народів (П. Куліш), котрі не очевидні. Вагомість набувають не «самовидці», а наголоси на інтеграції нових наук про людей. Зокрема, М. Драгоманов писав, що в Україні існує значна «потреба праці і ученості для викладу антропології і соціології, котра умістить у собі і так звану історію» [3, т. 1, 177].

Доречно підкреслити, що філософсько-освітні перемини в розумінні історії серед українських вчених з другої половини XIX ст. відбувалися одночасно із змінами поглядів у Росії. Конкретніше, йдеться про те, що із 40-х років XIX ст. значну популярність у Росії набуває німецька філософія, особливо роботи Г. Гегеля. Безпосередньо це проявилось спочатку в суперечливому русі «слов'янофілів» та «західників», котрий спирався саме на гегелівську версію історії. Вони, іронічно зауважував М. Пирогов, казали таке: «Учіться філософії і особливо філософії Гегеля; роздумуйте, відволікайтеся, і все вам зробиться ясним» [10, 533].

Поворот української філософії XIX ст. до геополітичної і фактологічної інтерпретації історії, таким чином, не співпадав із тлумаченнями історії російськими вченими за схемами гегелівської філософії. Якщо П. Куліш, зазначалося вище, започатковує в Україні поворот до нової методології, то слід підкреслити й те, що йому передували корективи М. Костомарова філософсько-освітньої основи своїх досліджень. Справді наукова оповідь про буття людей, на його думку, постає як фактологічна «історія побутова, історія народного життя» [6, 330]. Вона зосереджується не на описах заміни одного періоду «розвитку духу» іншим, а на пізнанні способу народного життя. Тому з другої половини XIX ст. гуманітарні дослідження в Україні зосереджуються на вивченні «таких граней, котрі б визначали корінні відмінності, набуті країною і жителями, і містили в собі головні уклади політичного, суспільного і духовного життя народу» [6, 330].

Разом з тим учені в Україні брали до уваги, що людина ніколи «не переслідує далекі цілі. Такі достоїнства приписують їй тільки її історіографи і біографи» [10, 137]. Ширилася у зв'язку з цим думка, що справжній свідомий діяч також не турбується про послідовність своїх дій, отже, не дбає про упорядкування безладдя в суспільстві. Оскільки визнавалося, що далекосяжні плани людей не здійснювалися, остільки ще більше посилювалася потреба у філософському переосмисленні історії, тобто оповідей про підстави суспільного хаосу і порядку. Таке переосмислення все ґрунтовніше ставало на геополітичну, економічну, антропологічну й соціологічну основу.

Часо-простір людства став розглядатися не як «ланцюг розвитку», а плюралістично, тобто як часо-простори існування народів. Вони не завжди мають власні держави, але завжди мають окремий життєвий потенціал, котрий у геополітиці виступає, як «фактор сили» або як фактор «опору» експансії. Вперше такий підхід досить широко використав, на наш погляд, П. Куліш, особливо у праці «Історія воз'єднання Русі» (1874 р.). Життя українського народу зображене в ній включеним у плюралістичне — культурно-освітнє, церковно-релігійне, державно-правове та економіко-соціальне — безладне і водночас організоване протиборство із народами-сусідами (поляки, татари, турки, росіяни і т. д.).

Важливу роль у філософському формуванні нового освітнього розуміння історії відіграло і те, що разом із методикою наукових досліджень, котра спирається на геополітичне та економіко-соціологічне підґрунтя, серед українських вчених визріла потреба уточнити зміст поняття нації або національності. Адже до середини XIX ст. при визначенні нації (народу) підкреслювалися переважно спільність мови, географії проживання та належність людей до спільного роду. Формальну єдність роду надавала держава. Проте з другої половини XIX ст. таку інтерпретацію нації П. Куліш, В. Антонович та інші вчені розуміли як загрозу українському народу, тому що антиукраїнсько налаштовані теоретики в Російській імперії плутали поняття про народ (народність) із поняттям «держава», котра, з погляду українських вчених, тільки «продукт людського розуму, складений згідно з вимогами історичного життя» [1, 157].

Нація ж, вважали провідні українські мислителі другої половини XIX ст., «природний» організм. Тому узагальнюючим для того часу можна вважати визначення В. Антоновича, який писав: «Національністю ми називаємо сукупність антропологічних, етнографічних і духовних ознак, котрі відрізняють одну групу людства від другої...» [1, 156]. Таке розуміння нації мало принципове філософсько-освітнє значення для становлення навчання історії в Україні остільки, оскільки в ньому економічна єдність не визнавалася необхідною прикметою нації. Бралось до уваги, що існують народи, котрі не мають національної економіки (цигани, євреї та ін.), проте мають спільність антропологічних, культурних та світоглядних рис.

Пов'язане із переходом історії на нову методологію розуміння поняття нації ще більше відмежовувало українських вчених від вад «старої» історії. Наукова оповідь, тобто історія, потребувала глибокого аналітико-філософського визначення того національно-суспільного доквілля, серед якого існує конкретний (український) народ. Змінюється у зв'язку з цим і логіка викладу історії, тому що спонукаючи нове розуміння нації, геополітичний підхід включив у методологію навчання принцип етноцентризму. Останній обов'язково вимагав урахування викладачами суто філософського питання про місце даного (українського) народу серед народів світу. Поняття історії у зв'язку з цим набувало філософського характеру, через що В. Антонович проводив думку, згідно з якою «стара» історія поступилася єдиному історико-філософському знанню [1, 108].

Специфіка такого знання, в інтерпретації В. Антоновича, полягає в тому, що історія в ньому представлена як результат пізнання масової діяльності людей, що утворює суспільство, в той час як філософія орієнтується на екзистенційні типи особистостей і досліджує внутрішні, тобто чуттєво-раціональні, підстави їхньої життєдіяльності [1, 128]. Завдяки цьому історія в суспільстві виконує функцію освітнього вчення, котре повинне «помогти народу в освіті, в досягненні самосвідомості, а там він сам собі придумав цілі — вірогідно незрівнянно вищі і розумніші, ніж якби запропонували йому» [1, 82].

Філософи в Україні другої половини XIX ст., котрі переважно працювали в системі освіти, також звертаються до питань національної самосвідомості, але підходять до них, досягаючи буття окремо взятих особистостей. Недолік суто історичного методу вбачався в тому, що він надає перевагу авторитету фактів, на основі яких формулюються принципи, а вже із принципів логіко-дедуктивно робляться висновки, створюється історія [12, 38]. Зокрема, таким вважався висновок про існування, крім духу людей, особливих національних духів, що приводило до хибної думки, нібито дух народу можна мислити без оповіді, отже — поза історією. Українські вчені-педагоги висловлювали переконання, що філософія й історія ґрунтують свої судження на фактах і на началах людської самосвідомості [12, 12]. Началами, вважав П. Юркевич, є «нетлінні» й «однакові міри», на які спирається філософія при пізнанні сутностей і явищ [12, 39]. Оскільки такі міри описуються, вони й постають як історія сутностей і явищ.

Отже, не тільки через причетність до політичної економії, антропології та соціології, але і через зближення із філософією із другої половини XIX ст. історія починає розглядатися філософсько-освітньою думкою України як науковий нарис «реального образу» буття народів у світі. Заодно в історії вбачається і чинник формування картини світу. Історія завдяки цьому отримує роль посередника, що допомагає людям встановлювати соціокультурну самототожність, отже, відмінність від інших народів. Самототожність створює передумови для такого рівня національного самоусвідомлення, котрий представлений історією, що включає критерії розмежування народностей [1, 81]. Вони поєднують геополітичний, економічний, соціологічний і морально-правовий аналіз форм і способів національного буття, враховують природно-географічні умови життя народу та витворені різноманітні перекази про своє життя в різних хронологічних вимірах [9, 264].

Історію, таким чином, українська філософсько-освітня думка другої половини XIX ст. починає розглядати як інтегративно-синтетичну етноцентричну науку, що утворилася на перетині економічних знань, антропології, соціології, філософії, пізнання умов геополітичного буття народів. Актуалізується у зв'язку із цим етноцентризм як філософсько-освітній принцип, а також визнання, що нові науки — політекономія, антропологія, соціологія, психологія і т. д. — містять у собі історію, як побудовану на наукових методах оповідь про буття народів. Змістом історії в такому разі виступала виражена у фактах динаміка суспільства [4, 80].

Проте вивчення цієї динаміки не тотожне методам створення історії, тобто виготовленню оповіді про цю динаміку. Історія — це твір ученого, що виникає завдяки «розподілу фактів» на певній філософській основі з метою систематизації та розуміння послідовності появи, існування і зникнення виражених фактами подій [4, 80]. Історія через це інтерпретувалася як «приклад» якогось конкретного світогляду до дослідження конкретної «справи» [3, т. 2, 367]. Основне завдання історико-філософського синтезу вбачалося у створенні такого освітнього ідеалу, що міг би використовуватися також і як масштаб для адекватної оцінки відповідних епох [3, т. 1, 22].

Створення історії (оповіді), зрештою, мислилося не лише наслідком застосування відповідної філософії для пояснення та викладу фактів на основі ідеалу, але і як перехід від хронологічності літописів до плюралістичної й «прагматичної історії», побудованої на комбінаціях фактів [1, 220]. Через це історія визначалася і як вивірена різними методиками дослідження наукова оповідь згідно з ідеалом, і як філософськи обгрунтоване «змішування» давно відомих фактів із новими фактами [4, 83]. Причому філософськи переконлива історія з другої половини XIX ст. розумілася в Україні як осягання життєдіяльності людей з «природно-історичної» точки зору [3, т. 1, 371], через що історія визнавалася і тією «ниткою буття» людей, що ніколи не переривається в суспільстві [4, 290].

Історія як багатовікова оповідь розуміється, отже, незворотною, але покладені в її основу факти постійно піддаються комбінуванню. Зважаючи на неперервність і незворотність історії, М. Драгоманов підкреслював, що будь-які розмови про «відродження» історії в науково-філософському плані безглузді. Питання «відродження» належать не до сфери історії, а до сфери політики, зокрема, до питань влади «вищого класу», котрий інтелектуально покинув напризволяще «своє мужицтво» і намагався конкурувати із пануючими класами інших націй.

Проте, внаслідок поразки в міжнародній конкурентній боротьбі, «вищий клас» для панування у власній державі прагне знайти підтримку не за кордоном, а у «своєму мужицтві». Маніпулюючи масами, «повернення до своїх» пануюча національна верства оголошує «відродинами». Переходячи до політики «відродження», правлячий клас зберігає за собою владу в державі, бо нібито тільки він знає «національні інтереси» і напрям історії [3, т. 2, 271]. Політика правлячого класу, оповідь про яку утворює лише фрагмент історії, ототожнюється цим класом із всією оповіддю про життєдію нації. Вона ж стає і програмою навчання історії.

Отже, з другої половини XIX ст. українською філософською думкою робляться суттєві корективи у тлумаченні змісту поняття історії. Вони пов'язані, насамперед, із актуалізацією в освітній діяльності екзистенціально-гуманістичного розуміння свободи і новою методологією пізнання людства, основу якої утворює геополітика. Остання підпорядковує собі ідеї географічної зумовленості існування народів, надає істотність принципу етноцентризму і національно-культурного плюралізму, дистанціюється і навіть протиставляє себе авторам, що створювали «стару історію». Набуваючи

статусу науки, історія конституюється як інтегративно-синтетичне філософсько-освітнє знання про людей, включає власне методологічне самообґрунтування, геополітичну та антропологічну визначеність об'єктів, аналіз їхньої соціокультурної специфіки та структури, економічного і політичного стану, пізнавально-інформаційних процесів та функціонування різноманітних знаково-символічних систем.

Наукова історія, таким чином, набувала значущості універсального знання і дослідження, що відокремилося від поетикоміфологічної «старої» історії. Така історія мала більше форми «прикладної» філософії, політекономії, антропології, соціології, психології і т. д. у тих межах, в яких ці науки розумілися в Україні із другої половини ХІХ ст. Спираючись на методики дослідної роботи і з'ясовуючи різні аспекти життєдіяльності людей, всі вони функціонували як оповіді про людей, отже, як «історії». Разом взяті, вони утворювали інтегральну оповідь, різноголосся змісту якої, і в цьому був цілком правий М. Драгоманов, у суспільстві ніколи не переривалося. Чинником забезпечення неперервності історії вважалася освіта.

Література:

- Ў Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. — К.: Либідь, 1995.
- Ў Бантыш-Каменский Д. Н. История Малой России. — К.: Час, 1993.
- “ Ў Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні твори: У 2-х т. К.: Наук. думка, 1970.
- Ї Ў Драгоманов М. П. Вибране. — К.: Либідь, 1991.
5. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002.
- Ї Ў Костомаров Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. — К.: Наук. думка, 1992.
- ” Ў Кулиш П. А. История воссоединения Руси. Т. 1. — СПб.: Общая польза, 1874.
- Ё Ў Кулиш П. А. История воссоединения Руси. Т. 2. — М.: Общественная польза, 1874.
- А Ў Кулиш П. А. История воссоединения Руси. Т. 3. — М.: Общественная польза, 1877.
- Ô Ў Пирогов. Избранные педагогические сочинения. — М.: И-во АПН РСФСР, 1953.
- Ў Ў Прицак Омелян. Історіософія Михайла Грушевського. // В кн.: Грушевський Михайло. Історія України-Руси. — К.: Наук. думка, 1991.
- Ў Ў Юркевич Памфіл. Вибране. — К.: Фенікс, 1993.

Анатолій Мельник. Інтерпретація історії в української філософсько-освітньої думки ХІХ століття

Інтерпретація содержания грецького поняття «історія» в української філософської традиції мало вивчена. Стаття розглядає основні трактування історії в української філософсько-освітньої думки ХІХ-го в. Автор показує, що со з другої половини ХІХ ст. в української філософії історія починає розумітися як філософія історії і як синтез геополітичних, економічних, етнографічних, культурологічних і других знань о життєдіяльності

наций, который создаётся согласно определенным философским установкам. Причем в Украине подвергались сомнению прогрессистско-регрессистские и органицистские взгляды на историю.

fil≤0"±M3" a≈ΣU≤"a A0A'0'Σ≤±] ÷ Σ±AB Σ "Π §-§Y"Π a≤" AB f μA0ΣΣ≤
-ΠΣ±∞ΠD#0° ' ° ΩΣ≤0#.Π± πΠ

Σ±"a A0A'0'Σ≤±] i A^aμ ≤±"Σ≤ uΠΣ±AB Σ "Π - μA0ΣΣ≤ ∞ΠΣ±∞ΠD# tradition is not adequately explored. The article presents the basic interpretations of history in the XIX-th century Ukrainian philosophical and educational thought. It is stated that since second half of the XIX-th century Ukrainian ..ΠΣ±∞ΠD# Π# 0° ≤ Ω±#Σ^a A0Π ΠΣ±AB 0° Π# ..ΠΣ±∞ΠD# ±] Δ Σ±AB 0° 0 synthesis of geopolitical, economic, ethnographic, cultural and other knowl- a°Π^a 00± "±ΠA0'Σ≤#0#U' Π0∞A0ΠD# Σ±∞ΠΣ±∞ΠD#A' ≤° A' " other views on history (progressist, regressist and organicist) were under ques- "Σ≤U